

КОЛОМІЄЦЬ Н. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального
права та правосуддя
(Чернігівський національний
технологічний університет)

УДК 343.8:001.891

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЗАОХОЧЕННЯ У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОМУ ПРАВІ

Стаття присвячена вивченню стану наукової розробки застосування заходів заохочення у кримінально-виконавчому праві. Вивчено стан наукової розробки проблеми заохочення у кримінально-виконавчому праві в різні періоди становлення й розвитку науки кримінально-виконавчого права. Окреслено основні напрями подальших теоретичних досліджень указаної проблеми.

Ключові слова: заохочення, кримінально-виконавче право, засуджені, установи виконання покарань, виправлення.

Стаття посвящена изучению состояния научной разработки применения мер поощрения в уголовно-исполнительном праве. Изучено состояние научной разработки проблемы поощрения в уголовно-исполнительном праве в разные периоды становления и развития науки уголовно-исполнительного права. Определены основные направления дальнейших теоретических исследований указанной проблемы.

Ключевые слова: поощрение, уголовно-исполнительное право, осужденные, учреждения исполнения наказаний, исправления.

The article is devoted to the analysis of current state of scientific development in the aspect of measures of encouragement in criminal executive law. The scientific researches in different periods in the field of measures of encouragement in criminal executive law are analyzed. The basic directions for further theoretical investigations in this aspect are analyzed.

Key words: encouragement, criminal executive law, condemned, correction.

Вступ. У сучасній Україні відбуваються кардинальні зміни в усіх сферах її життя, не є винятком і кримінально-виконавчі правовідносини. Аналіз діяльності законодавчого органу нашої держави свідчить про активну імплементацію норм Європейського права в законодавство України. За 2014–2015 рр. Верховна Рада України прийняла низку законів, які внесли суттєві зміни до Кримінально-виконавчого кодексу України. Міністерством юстиції України були затверджені нові Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань. Безумовно, це відбувається для того, щоб вплинути на стан фактичних результатів оптимізації пенітенціарної системи України, метою яких є розробка нових підходів до проблеми протидії злочинності, захисту прав і свобод засудженої особи. Така увага з боку держави, здавалося б, повинна позитивно вплинути на подальший розвиток кримінально-виконавчої системи. Однак цей підхід до реформування створює лише видимість змін, але докорінно нічого не змінює.

Постановка завдання. Саме тому на сьогодні перед наукою кримінально-виконавчого права постала нагальна проблема визначення оптимального та юридично-правомірного шляху виправлення засудженої особи. Як справедливо зауважує Ю.В. Голік стосовно кризи

покарання, яка назріла, система покарань сформувалася переважно в глибокій давнині й мало змінилася за минулі століття за наявності кодифікованого кримінального права. Проте на сьогодні змінилося середовище проживання людини, умови їх життя й праці, змінилася роль держави, транспорту й комунікацій. Зміни відбуваються так швидко, що змінюється і ставлення до покарання й має змінюватися й саме покарання. Воно вичерпало свій відновлюваний потенціал. За ним лишилася тільки кара, що завжди було малоефективним засобом протидії злочинності. За таких умов найближчими десятиліттями буде зростати роль кримінально-правового заохочення [3, с. 29].

З цією точкою зору ми згодні, і, хоча вона висловлювалася в 1980-х рр., на сьогодні вкрай актуальна. Пріоритетом для покарання має бути, безумовно, виправлення засуджених, а для демократичної, правової держави, без сумніву, не байдуже, якими кримінально-правовими заходами досягаються виправлення й ресоціалізація засуджених.

Результати дослідження. Свого часу М.М. Гернет писав, що настане час, коли суспільство, яке міркує нині тільки про покарання, потурбується про нагороди й заслуги, і може статися, що той, хто не піддається впливу покарання, піддається впливу нагороди, особливо, якщо вона присуджена своєчасно, у момент вагання людської волі у виборі між правомірною та злочинною поведінкою [2, с. 191].

Безумовно, поряд із традиційними обмежувальними й забороняючими засобами (заборонами, зобов'язаннями, покараннями) більш широко, на нашу думку, потрібно використовувати заохочення, що є стимулювальним правовим засобом і позитивно впливає на поведінку засуджених і забезпечує засудженим особам необхідний простір для активної й корисної діяльності. Ми вважаємо, що заходи заохочення є реальним механізмом, через який досягається мета покарання (виправлення особи), адже їхнє застосування можливе лише тоді, якщо засуджений або став на шлях виправлення, або повністю виправився.

Досліджуючи теоретичні засади та практику застосування заходів заохочення в кримінально-виконавчому праві, автор звернув увагу на серйозні прогалини в науковій літературі з цього напрямку. Так, у сучасній науці кримінально-виконавчого права майже не приділяється увага питанням, що досліджуються, не було опубліковано жодного ґрунтовного наукового дослідження з узагальненням застосування інституту заохочень у кримінально-виконавчому праві. У більшості праць цей правовий інститут розглядався із позицій адміністративного, трудового, кримінального права. Важливість проблеми заохочень підкреслюється увагою з боку науковців різних галузей права. Так, окремі питання зазначеної проблеми досліджувались у роботах українських і російських криміналістів: П.П. Андрушка, М.І. Бажанова, Ю.В. Бауліна, І.Г. Богатирьова, В.І. Борисова, В.М. Галкіна, Ю.В. Голика, В.В. Голіні, Л.В. Головка, Т.А. Денісової, О.О. Дудорова, В.К. Дуюнова, В.О. Єлеонського, І.Е. Звечаровського, О.Г. Колба, В.М. Кудрявцева, В.М. Куца, В.Т. Маляренка, М.І. Мельника, В.А. Меркулова, І.С. Михалко, А.А. Музики, О.В. Наден, В.О. Навроцького, З.А. Рибак, Р.А. Сабітова, А.Ф. Сизого, В.В. Скибицького, В.В. Сташиса, А.Х. Степанюка, В.Я. Тація, П.Л. Фріса, М.І. Хавронюка, Н.Б. Хлистова, П.В. Хряпинського та інших.

На монографічному рівні проблеми інституту заохочень досліджували К.А. Автухов, В.В. Карелін, І.С. Яковець. Їхня праця «Правове регулювання застосування заохочення та стягнення у процесі виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією засуджених» суттєво допомогла комплексно дослідити інститут заохочень у кримінально-виконавчому праві, системно проаналізувати процес застосування заходів заохочення працівниками установ виконання покарань, а також ґрунтовно дослідити всі особливості застосування заходів заохочення до засуджених. Отже, монографія зазначеного авторського колективу є суттєвим внеском у вчення про заохочення загалом і вчення про заохочення в кримінально-виконавчому праві зокрема. Найбільша цінність праці полягає в тому, що її автори визначили й науково обґрунтували ті вектори подальших наукових розробок, відповідно до яких потрібно вдосконалювати законодавство, що регулює порядок і особливості застосування заходів заохочення до осіб, котрі відбувають кримінальні покарання. Це перша та єдина робота на теренах нашої держави, де почали досліджувати інститут заходів заохочення в кримінально-виконавчому праві. Однак варто зазначити, що ця наукова праця розглядає «заохочення» і «стягнення» як парні категорії, що генетично, детерміновано взаємопов'язані, тому сутність, значення,

принципи науковці досліджують не окремо для кожної правової категорії, а в певній їхній єдності, шукаючи між ним то спільне, то відмінне. У деяких розділах авторський колектив значно більше уваги приділяв заходам стягнення, ніж заходам заохочення. Безумовно, ця робота є вагомим внеском у науку кримінально-виконавчого права, однак теоретичні та практичні проблеми заходів заохочення в кримінально-виконавчому праві висвітлено побічно й дещо поверхово [6, с. 30]. Також варто зазначити, що вказана праця повністю оминула такі категорії засуджених, які відбувають покарання, не пов'язані із позбавленням волі. Ми у своїй роботі обов'язково усунемо цей недолік.

Певна увага приділялась заходам заохочення й у дисертаційній роботі І.С. Михалко «Забезпечення принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки засуджених», де під заохоченнями розуміється форма і ступінь правового схвалення добровільної правослухняної поведінки, у результаті чого засуджений винагороджується моральними чи матеріальними благами. Однак науковець не сприймала заходи заохочення у відриві від заходів стягнення, пропонує розглядати заохочення і стягнення як два протилежні боки однієї системи [9].

Вище зазначена робота І.С. Михалко зазнала багато критики науковців у сфері кримінально-виконавчого права України, ми також із чимось згодні, а з чимось ні, але із єдиним його твердженням ми беззаперечно погоджуємось: «Дисципліна в установах виконання покарань повинна підтримуватися не тільки і не стільки за допомогою покарань, скільки за допомогою заохочення, стимулювання» [10, с. 58].

Вивчаючи доробок І.С. Михалка, ми доходимо висновку, що в основному авторка зосередила свою увагу на аналізі принципів кримінально-виконавчого права через призму принципу примусу і стимулювання. І як стверджує сама авторка, розглянута нею класифікація стимулювальних заходів галузі кримінально-виконавчого права не претендує на абсолютну повноту й беззаперечність. Досліджені питання видів стимулу потребують подальшого поглибленого наукового вивчення, що сприятиме більш успішному розвитку юридичної науки, а також удосконаленню кримінально-виконавчого законодавства [9, с. 148]. Отже, не всі проблемні питання предмета нашого дослідження висвітлено, а це підштовхує нас до плідної роботи.

Наукові праці зазначених учених, безумовно, заслуговують на увагу, оскільки допомогли вирішити низку проблем, серед яких сутність і значення заходів заохочення при виконанні покарань, принципи їх застосування. Щоправда, у цих дослідженнях основна увага зосереджена на заходах стягнення, натомість теоретичні та практичні аспекти заходів заохочення залишається поза полем наукового аналізу, що унеможливило створення ефективних умов для виправлення й ресоціалізації засуджених.

Заходи заохочення в кримінально-виконавчому праві України в окремих статтях досліджувала О.В. Нікітіна. Однак цей науковець більшою мірою досліджувала витоки становлення та розвитку інституту заохочень, які застосовуються до засуджених до позбавлення волі. Аналіз наукової літератури підтверджує той факт, що інститут заходів заохочення в кримінально-виконавчому праві України на сьогодні не досліджений, хоча певні спроби науковців були.

Отже, в українській пенітенціарній науці немає системних, комплексних дисертаційних досліджень, присвячених теоретичним і практичним проблемам застосування заходів заохочення.

Однак правове заохочення вивчали й представники інших галузевих юридичних наук.

З погляду кримінального права заохочення досліджувалися П.В. Хряпінським, Н.Б. Хлистовою. Так, робота П.В. Хряпінського «Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: теоретичні, законодавчі та правозастосовні проблеми» є теоретичним і практичним підґрунтям щодо заохочувальних норм кримінального законодавства. Висновки й пропозиції, сформульовані автором, положення та проаналізована судова практика суттєво допомогли дослідити заохочувальний вплив на суспільні відносини, що виникають у кримінально-виконавчій сфері.

Варто зауважити, що вище зазначений науковець усебічно й повно дослідив сутність і правову природу заохочувальних норм у кримінальному праві, здійснив їхню класифікацію. Він зазначав, що заохочувальні норми є самостійною групою кримінально-правових норм,

що складається із правових приписів, які, з одного боку, надають право особі, котра вчиняє або вчинила злочин, на соціально-схвальну, позитивну поведінку, а з іншого – породжують право або обов'язок держави усунути чи пом'якшити кримінально-правове обтяження [14, с. 37]. У своєму дослідженні П.В. Хряпінський зазначав, що функціональне призначення заохочення полягає у стимулюванні бажаної для суспільства поведінки особи у сфері кримінально-правового регулювання [14, с. 173–174].

Під заохоченням у кримінальному законодавстві П.В. Хряпінський розуміє виключно позитивний процес, збуджувальний фактор, формування спонукання, прагнення до правомірної соціально корисної поведінки [14, с. 121].

Н.Б. Хлистова в роботі «Заохочення суспільно корисної мотивації: кримінально-правові та кримінологічні аспекти» обґрунтовує необхідність розширення переліку спеціальних норм стосовно звільнення від кримінальної відповідальності з метою заохочення суспільно корисної мотивації посткримінальної поведінки. Вона пропонує розвивати й збільшувати заохочувальні положення в законодавстві України. Цікавою є її пропозиція прийняти Закон України «Про заохочення діяльності з протидії злочинності».

У цьому науковому дослідженні Н.Б. Хлистова не оминає своєю увагою й значення заходів заохочення в кримінально-виконавчому праві. Вона зазначає, що становлення засудженого на шлях виправлення є першою, визнаною кримінальним законом характеристикою позитивної пенітенціарної поведінки засудженого, досягнення якої заохочується кримінально-правовими засобами пом'якшення відбування покарання. Значення цього першого кроку до виправлення складно переоцінити. Сутність прогресивної системи виправлення засудженого полягає в змінах правового статусу засудженого залежно від його поведінки в процесі відбування покарання з тим, щоб стимулювати його до соціально корисної поведінки [13, с. 67]. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким, прагнучи до якої, засуджений покращує свою поведінку, ставлення до режиму утримання, праці й навчання, є дієвим інструментарієм у виправленні засудженого. Добровільне, свідоме та бажане просування засудженого від становлення на шлях до доведеності свого виправлення віддзеркалює різні ступені досягнення цілей кримінального покарання й, відповідно, заохочується різними кримінально-правовими засобами, від заміни невідбутої частини покарання більш м'яким до умовно-дострокового звільнення від відбування покарання.

Дуже цікавим є погляд О.Г. Стрельченко. У своїй роботі автор досліджувала правове заохочення з позицій адміністративного права, але погляди й ідеї, які пропонуються вище зазначеним науковцем, мають велике теоретичне значення для кримінально-виконавчого права, оскільки її позиція детально роз'яснює, чому виправити засуджену особу більшою мірою можуть заходи заохочення, ніж заходи стягнення [12, с. 4].

У дисертаційній роботі «Заохочення як метод управління у сфері охорони здоров'я» О.Г. Стрельченко розглядає не тільки заохочення як метод управління, а і як правовий стимул. Виявляє спільне та відмінне. Так, О.Г. Стрельченко зазначає, що поведінка будь-якої особи визначається потребами й іншими суб'єктивними та об'єктивними моментами, пов'язаними з її задоволенням [12, с. 12].

Проблеми інституту заохочень у кримінально-виконавчому праві плідно досліджують і вчені Російської Федерації.

Так, до наукових праць з окресленої проблеми належить дисертаційне дослідження А.Ф. Сизого «Стимулирующие нормы уголовно-исправительного права и их применение в процессе правопослушного поведения осужденных (концептуальные проблемы теории и практики)» [11].

У роботі досліджувалися правовідносини, які виникають під час застосування заохочувальних норм кримінально-виконавчого права, направлені, на думку науковця, на формування в засудженого правомірної поведінки [11, с. 152–169].

І хоча ця фундаментальна робота була спрямована на дослідження норм виправно-трудоваго законодавства й на сьогодні вона вже не відповідає соціально-правовим реаліям XXI ст., теоретична основа дисертації є, без сумніву, цінною.

Справжньою історичною розвідкою є кандидатська дисертація А.В. Кузьміна «Стимулирование правопослушного поведения заключенных в исправительно-трудовых лагерях

посредством реализации поощрительных норм (1930–1956 г.г.)). У праці науковець на основі ретроспективного аналізу історико-правової літератури 1930–1956 рр. комплексно дослідив розвиток заохочувальних норм, що застосовувалися до засуджених осіб [8].

С.Л. Бабаян у роботі «Правовое регулирование применение мер поощрения и взыскания в воспитательном воздействии на осужденных к лишению свободы» зауважує, що заходи заохочення в умовах відбування покарання у вигляді позбавлення волі забезпечують індивідуалізацію виправного впливу та реалізацію елементів прогресивної системи відбування покарання, а також вимоги режиму із забезпеченням правового статусу засуджених до позбавлення волі. Дисциплінарний вплив (заходів заохочення), на його думку, є одним із засобів забезпечення режиму й водночас засобом стимулювання правослухняної поведінки засуджених. Він пропонує ввести до кримінально-виконавчого законодавства норму про можливість застосування заходів заохочення (від найменшого до найбільшого) [1, с. 154]. Хоча така пропозиція, по суті, не є новою, варто зазначити, що вона є слушною й кореспондується з нашими ідеями.

Слушними є думки А.Ф. Конишева, який у своїй роботі «Актуальные вопросы применения мер поощрения и взыскания к лишенным свободы осужденным» акцентує увагу на проблемах у практичному застосуванні заохочень і стягнень. Зокрема, зауважує, що під час застосування заохочення треба враховувати не наявність стягнень, а брати до уваги досягнення в навчанні, підвищенні професійної кваліфікації тощо. Усе це повинно враховуватися при визначенні оцінки ступеня виправлення засуджених, від якої, у свою чергу, залежить можливість отримання вищої категорії заохочення – заміни невідбутої частини покарання чи умовно-дострокового звільнення [7, с. 74].

Проблеми правових заохочень, заохочувальні норм у різних галузях права досліджували багато російських учених, від представників теорії права до представників різних галузевих наук. Хочеться звернути увагу на роботи деяких з них. Так, Н.А. Гущина в роботі «Поощрение в праве: теоретико-правовое исследование» дослідила юридичну природу заохочувальних норм, а також механізм їхньої дії. Вона зауважує, що, для того щоб повноцінно функціонувала правова система, необхідна наявність як заохочення, так і покарання. Цікавим є бачення науковцем правового заохочення. На її думку, це позитивний фактор, який діє на свідомість індивіда й викликає зацікавленість у можливості отримання певних благ, апелюючи до свободи суб'єкта й очікування результату, який залежить насамперед від його рішення. Н.А. Гущина зазначає, що заохочувальні норми наділені дуже цінним статусом, бо правове заохочення водночас виконує певну обмежувальну роль, побічно утримуючи позитивними засобами від протиправної поведінки [4, с. 18].

А.Н. Караваєв у роботі «Поощрения в системе правоохранительной службы» визначає місце заохочувальних норм серед інших правових норм, проводить класифікацію за різними критеріями. Пропонує розглядати правове заохочення з позиції системи права як комплексний (міжгалузевий) правовий інститут. У зв'язку з цим автор використовує термін «заохочувальне право». Через це в роботі А.Н. Караваєв уживає термін «заохочувальне законодавство», під яким розуміє сукупність різних за юридичною силою нормативно-правових актів, де містяться норми матеріального й процесуального характеру, які водночас розкривають і предмет, і метод заохочувального права. Цікавим є той момент, що заохочення й стягнення, на його думку, необхідно розглядати через філософські категорії зміст і форму, де змістом буде заохочення й стягнення, формою – дисципліна [5, с. 59]. Хоча ця робота має велике наукове і практичне значення у сфері державно-службових відносин, однак дослідження, які здійснювалися А.Н. Караваєвим у галузі теорії заохочувальних норм права, дуже допомогли під час вивчення інституту заохочення в кримінально-виконавчому праві України.

Як бачимо, інститут заходів заохочення в кримінально-виконавчому праві Російської Федерації досліджений значно краще, ніж у кримінально-виконавчому законодавстві України.

У наукових дослідженнях радянського періоду проблеми правового заохочення були предметом значної уваги науковців того періоду. На загальнотеоретичному рівні питання правового заохочення розглядалися достатнього глибоко, досліджувалося багато важливих проблем, які виводилися із теорії і практики загального розвитку.

Отже, в українській науці кримінально-виконавчого права немає синтетичних, комплексних, спеціальних досліджень, присвячених вивченню заохочувальних норм, що застосовуються до засуджених осіб. У наведених вище дисертаційних дослідженнях і монографіях теоретичні та практичні проблеми інституту заохочень кримінально-виконавчого права не висвітлено належним чином.

У більшості наукових праць заохочення в кримінально-виконавчому праві досліджувалися лише в загальному контексті й на монографічному рівні не вирішувалися. Наукову картину становлять ідеї та результати досліджень учених насамперед у галузі кримінального права, а також праці, які вивчали окреслену проблему в загальному контексті або з позиції тієї чи іншої галузі права.

Висновки. Вищезазначене свідчить про недооцінювання вченими значення заохочувальних норм у кримінально-виконавчому законодавстві як ефективного засобу досягнення мети кримінального покарання.

З урахуванням сучасних реалій вважаємо, що основними напрямками подальших теоретичних досліджень указаної проблеми повинні стати такі:

- формування теоретико-методологічних засад дослідження заохочення у кримінально-виконавчому праві;
- вивчення зарубіжного досвіду застосування заходів заохочення до засуджених;
- аналіз поняття правового заохочення як найвищої форми державного схвалення соціально очікуваної поведінки;
- вивчення проблем класифікації заходів заохочення, що застосовуються до засуджених;
- з'ясування значення заходів заохочення для виправлення й ресоціалізації засуджених;
- дослідження співвідношення звільнення від відбування покарання й заходів заохочення;
- визначення місця умовно-дострокового звільнення та заміни невідбутої частини покарання у структурі заходів заохочення;
- аналіз процесуального порядку застосування умовно-дострокового звільнення та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким;
- дослідження кримінологічних проблем застосування умовно-дострокового звільнення та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким;
- виявлення особливостей застосування заходів заохочення до осіб, які відбувають покарання, не пов'язані із позбавлення волі;
- удосконалення законодавства про застосування заходів заохочення до засуджених.

Список використаних джерел:

1. Бабаян С.Л. Правовое регулирование применения мер поощрения и взыскания в воспитательном воздействии на осужденных к лишению свободы : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / С.Л. Бабаян ; Акад. права и упр. ФСИН России. – Рязань, 2003. – 264 с.
2. Гернет М.Н. Избранные произведения / М.Н. Гернет. – М. : Юрид. лит., 1974. – 645 с.
3. Голик Ю.В. Поощрительные нормы в советском уголовном праве / Ю.В. Голик // Актуальные вопросы борьбы с преступностью : сб. ст. / отв. ред. В.Д. Филимонов. – Томск : Томск. гос. ун-т, 1984. – С. 20–33.
4. Гущина Н.А. Поощрение в праве: Теоретико-правовое исследование : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Н.А. Гущина ; С.-Петербур. ун-т МВД России. – СПб., 2004. – 38 с.
5. Караваев А.Н. Поощрение в системе правоохранительной службы : [учебное пособие] / А.Н. Караваев. – Саратов : Изд-во ГОУ ВПО «Саратов. гос. акад. права», 2004. – 120 с.
6. Карелін В.В. Правове регулювання застосування заходів заохочення та стягнення у процесі виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією засуджених : [монографія] / В.В. Карелін, І.С. Яковець, К.А. Автухов ; за заг. ред. А.Х. Степанюка. – Х. : Право, 2014. – 239 с.
7. Конышев Ф.В. Актуальные вопросы применения мер поощрения и взыскания к лишенным свободы осужденным : дисс. ... магистра юрид. наук : спец. 1-24 80 01 / Ф.В. Конышев. – Новополюцк : ПГУ, 2010. – 104 с.

8. Кузьмин М.А. Стимулирование правоупослушного поведения заключенных в исправительно-трудовых лагерях посредством реализации поощрительных норм, 1930–1956 гг. : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / М.А. Кузьмин ; Академия управления МВД России. – М., 1998. – 24 с.
9. Михалко І.С. Забезпечення принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки засуджених : [монографія] / І.С. Михалко. – Х. : Право, 2013. – 200 с.
10. Михалко І.С. Забезпечення принципу раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки засуджених : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / І.С. Михалко ; НУ «ЮА України ім. Ярослава Мудрого». – Х., 2012. – 208 с.
11. Сизый А.Ф. Стимулирующие нормы уголовно-исполнительного права и их применение в процессе формирования правоупослушного поведения осужденных (концептуальные проблемы теории и практики) : [монографія] / А.Ф. Сизый. – Чебоксары : Чебоксар. кооп. ин-т Москов. ун-та потреб. кооп., 1998. – 269 с.
12. Стрельченко О.Г. Заохочення як метод управління у сфері охорони здоров'я : автореферат дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О.Г. Стрельченко. – К., 2008 – 16 с.
13. Хлистова Н.Б. Заохочення суспільно корисної мотивації: кримінально-правові та кримінологічні аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Н.Б. Хлистова. – К., 2008. – 20 с.
14. Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: теоретичні, законодавчі та правозастосовні проблеми : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 / П.В. Хряпінський ; Націон. юрид. академія Укр. ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2010. – 611 с.

